

Beste lezers,

Na een kort overzicht over hoe het momenteel met ons D&A-museum gaat, zoekt dit nummer verder in op de "Groote Oorlog van '14-'18". We konden toch niet achterblijven?

Benieuwd ging onze conservator op zoek naar douaniers die het vaderland destijds dienden. Zijn zoekwerk leverde resultaat op en in dit eerste deel maken we kennis met oud-collega's Maurice Claerman en Emile Vandelaer.

Marlies Van Tichelen gooide het over een totaal andere boeg. Als depotverantwoordelijke nam ze enkele mooie voorwerpen onder de arm en ging "reminisceren" met de rusthuisbewoners van het Beukenhof in Heide Kalmthout. Wat dat nu juist betekent en welk verband er is met onze museumwerking, vertelde ze aan Bert Verhoeven die het voor ons opschreef.

Ik wil u nu wel al verklappen dat Marlies deelnam aan een heel waardevol en interessant initiatief. Zij heeft zelfs meteen toegezegd voor een volgende sessie.

Hoewel er maar 4 onderwerpen aan bod komen, hebt u toch al meteen gemerkt dat het een zeer lijvig nummer is geworden. We hopen in ieder geval dat deze onderwerpen u kunnen boeien.

Alvast veel leesgenot

*Voor het D&A-Museum
Ann Van Puymbroeck
Communicatieverantwoordelijke*

EEN OVERZICHT

Het D&A museum heeft na een ingrijpende verhuis en herinrichting eind april 2011 de deuren heropend. Dat is intussen ruim drie jaar geleden. Bovendien zitten we halfweg wat het Beleidsplan 2013-2015 betreft. Tijd om een tussenbalans op te maken met de conservator.

Francis, wat zijn de tendensen sinds de doorstart?

Een eerste vaststelling is dat het bezoekersaantal weer in de lift zit nadat we toch 12 maanden gesloten waren, gespreid over 2010 en 2011. We ontvingen in 2012 en 2013 respectievelijk 1502 en 1756 bezoekers. Het aantal individuele bezoekers draait daarbij rond 17% van het totaal. De nadruk blijft dus liggen op de geleide bezoeken die natuurlijk vrij arbeidsintensief zijn. Veel kleinschaliger is het groepje mensen dat terug haar weg vindt naar het Documentatiecentrum. Dat zijn in de meeste gevallen personen die informatie zoeken over familieleden die bij Douane en Accijnzen hebben gediend, maar ook leden van heemkringen of studenten die bezig zijn met specifieke onderzoeken.

Een andere duidelijke tendens is gekoppeld aan onze educatieve opdracht. Daar kunnen we echt wel spreken van een spectaculaire stijging. Zo vormden in 2013 mensen “in opleiding” liefst 42% van het totale aantal bezoekers voor dat werkingsjaar. De afgelopen 10 jaar lag dat gemiddelde nog rond 16%. Ook in de eerste helft van 2014 zet die trend zich door. Deze evolutie valt te verklaren door de bijdrage die het D&A-museum levert in het kader van het werkplekleren, een aanwervingscampagne vanuit de AAD&A. Ook de educatieve pakketten die we aanbieden, worden gemaakt door bepaalde opleidingen in het secundair en hoger onderwijs. Een familiegebeuren zoals Krokuskriebels in maart 2014 was op dat vlak eveneens een schot in de roos.

Dat zijn allemaal aspecten van de werking in het D&A-museum zelf. Er ging het vorige decennium ook steeds meer aandacht naar activiteiten buiten de museummuren. Hoe zit het daarmee?

Wat dit aspect betreft, kunnen wij al geruime tijd nogal wat geslaagde bijdragen aan tentoonstellingen of andere evenementen voorleggen,

maar ook hier moeten we een aangroei incalculeren. Zo ging het in 2013 om 27 activiteiten in totaal, meer dan een verdubbeling in vergelijking met de vorige jaren. Deze stijging vroeg uiteraard ook om extra tijd en aandacht vanwege de medewerkers. Onze vzw nam hierbij zelf initiatieven of ondersteunde andere organisaties. Er werden daarbij 12 bruiklenen uitgewerkt voor de Algemene Administratie van de Douane en Accijnzen - vaak voor infostanden op manifestaties zoals de Luchthavendag of voor educatieve bezoeken aan scholen - en 9 voor derden. De activiteiten waren in 2013 overigens internationaal getint, met samenwerkingsverbanden met IACM en de WCO of met musea in Nederland en Frankrijk.

Dat zijn allemaal positieve geluiden, maar zijn er ook minder positieve ervaringen?

Iets wat niet of nauwelijks veranderd is in de context van het D&A-museum - en ik draai toch al bijna 14 jaar mee in het Dagelijks Bestuur - is dat we eigenlijk te weinig mensen, kennis en middelen hebben om de doelstellingen voor de volle 100 % in te vullen. Maar moeten we daarom minder ambitieus zijn? We dienen voortdurend te schipperen tussen verschillende aspecten van onze werking en de prioriteiten. Zo zorgen de successen van bijvoorbeeld de publiekswerking - jammer genoeg - voor minder tijd en aandacht voor het Documentatiecentrum en het Depot. Dat is vaak frustrerend en soms ontmoedigend, zeker voor de medewerkers die zich focussen op die aspecten, maar we mogen toch ook daar de vele verwezenlijkingen niet uit het oog verliezen. We hebben nu eenmaal een aantal opdrachten te vervullen om ons als D&A-museum op de kaart te zetten en daarbij moeten noodzakelijkerwijze prioriteiten gesteld worden.

De Algemene Administratie van de Douane en Accijnzen zit momenteel volop in een grootschalige reorganisatie. Ik kan me voorstellen dat dit eveneens gevolgen heeft voor het D&A-museum?

Inderdaad, de zogenaamde "kanteling" bij AAD&A en de vele verschuivingen die daarmee gepaard gaan, hebben wel degelijk een impact, op uiteenlopende vlakken.

Bij de AAD&A is men sinds begin dit jaar een versnelling hoger geschakeld in verband met de implementatie van de geplande hervormingen. In mei werden zo de regiomanagers benoemd, als opvolgers van de gewestelijke

directeurs uit de vorige organisatievorm en er wordt volop gesleuteld aan de herschikking – zowel geografisch als inhoudelijk – van de structuur, de bevoegdheden en de takenpakketten. Dat zijn ontwikkelingen waarmee wij als D&A-museum rekening moeten houden, onder andere voor de samenstelling van onze Raad van Bestuur, de interne spelregels en het (her)opbouwen van onze netwerken. We merken tevens dat collega's op diensten of kantoren die verhuizen of verdwijnen al een erfgoedreflex hebben aangekweekt. Ze bezorgen ons soms mooie aanwinsten voor onze collectie, maar we kunnen niet alles aannemen. Ook op het gebied van de archiefwerking is er heel wat aan het bewegen nu het Algemeen Rijksarchief duidelijk haar rol opneemt in het beheer van de gigantische archiefbestanden die omwille van de reorganisatie vanuit de FOD Financiën aan hen worden toevertrouwd.

Een tweede gevolg van de hervormingen is het gegeven dat het D&A-museum na bemiddeling door voorzitter Moortgat werd ingedeeld in de diensten van de regiomanager Antwerpen, met de bijhorende personeelsbezetting. Het D&A-museum zal daardoor nog nadrukkelijker als voorheen worden ingeschakeld in de opleiding en het informatieve luik. Deze verankering is een goede zaak en ook noodzakelijk om het D&A-museum een toekomst te bieden in deze toch wel woelige tijden. De verplaatsingen en toewijzingen op vlak van personeel zijn volop bezig en het zal nog even duren eer we een concreet zicht hebben op wie waar kan worden ingezet.

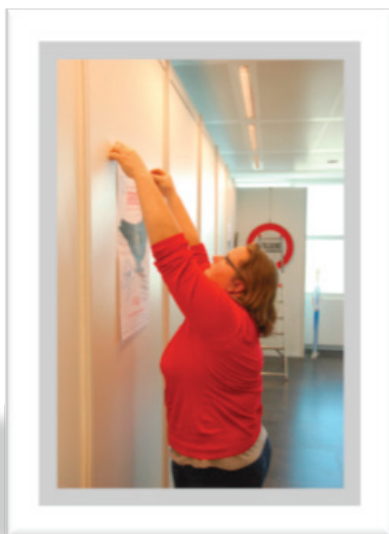
Een laatste en niet zo'n positieve ontwikkeling is de inperking van de ons ter beschikking gestelde ruimte. We verliezen op korte termijn de opslagplaatsen in Meer en Heist-op-den-Berg en dat is toch twee derde van onze capaciteit. Dit zal ongetwijfeld gevolgen hebben voor de omvang van de collectie. Een pijnlijke snoeibeurt zal onvermijdelijk worden.

Wat zijn de aandachtspunten voor de volgende maanden?

Gezien de vele uitdagingen die op ons afkomen, wil ik als conservator al zeker streven naar het opdrijven en het beter afstemmen van de wisselwerking tussen het Dagelijks Bestuur, het Museumcomité en de werkgroepen. Daarbij zullen de verdere uitbouw van de museumruimte maar ook de opgedreven publiekswerking en de omvangrijke actualisering en inhaalbeweging die we moeten doorvoeren in DC en Depot belangrijke aandachtspunten worden. Er staan zo reeds besprekingen op stapel met al de werkgroepen.

Verder zitten we binnen het bestuur op dezelfde golflengte dat we verder moeten professionaliseren, op vlak van promotie, publiekswerking, behoud en beheer... Er zal ook meer aandacht moeten gaan naar de omkadering, de opleiding en de begeleiding van onze medewerkers. In tijden van crisis worden de zaken altijd iets scherper gesteld. Men gaat zaken grondiger voorbereiden, kritischer evalueren en ingrijpender bijsturen en dat gebeurt ook bij ons. Daarbij komt het gemoedelijke, wat vrijblijvende karakter van de werking binnen het D&A-museum mogelijk in het gedrang, maar het is een vereiste dat we meer gestructureerd gaan werken. Een voorbeeld is het beleidsplan dat vorig jaar op punt werd gesteld door het Museumcomité. Het is een vrij technisch werkstuk, maar tevens een aanzienlijke stap in de verdere uitbouw van het D&A-museum en een nuttig en noodzakelijk document en instrument naar de AAD&A en de eigen werkgroepen toe. In een volgende fase zal het collectieplan worden uitgewerkt. We zullen gewoon efficiënter moeten gaan werken, willen we meekunnen in de snelle ontwikkelingen die de overheidsdiensten, maar ook het erfgoedveld doormaken.

Ik sluit me evenwel aan bij de afronding die voorzitter Jan Moortgat in juni gaf op de Algemene Vergadering van onze vzw. Hij heeft recent een aantal musea van Financiën en Douane kunnen bezoeken en hij onderlijnde dat we ondanks onze eerder beperkte middelen eigenlijk voor niemand moeten onderdoen.

MARLIES GING “REMINISCIEREN”

Op 5 juni jongstleden ging Marlies reminisceren in het rusthuis van Heide te Kalmthout. “Reminisceren, wat is dat nu weer voor een vreemd beest?” hoor ik het merendeel onder jullie reeds denken. Toegegeven toen ik dit woord voor de eerste keer hoorde, donderde het voor mij ook even in Keulen. Tot Marlies mij in duidelijke bewoordingen wist uit te leggen wat ze nu net was gaan doen daar in dat rusthuis tegen de Nederlandse grens. Daarom ook dat ik haar hieronder graag uitgebreid laat vertellen over haar bijzondere namiddag in het ouderlingentehuis Beukenhof te Heide.

MARLIES, WAT IS DAT NU JUIST REMINISCIEREN?

Reminisceren is afgeleid van reminiscentie en betekent letterlijk “een verschijnsel dat herinneringen oproept aan iets overeenkomstigs uit het verleden”. Voor ouderen wordt dit vaak in groepsverband aangeboden. Aan de hand van oude foto's, voorwerpen, verhalen,... worden herinneringen opgeroepen. Deze techniek wordt regelmatig toegepast bij dementerende ouderen omdat zij vaak hun recente herinneringen het eerste verliezen. Zaken die langer geleden gebeurd zijn, kan men zich vaak nog wel herinneren. Door een beroep te doen op wat zij nog van vroeger weten, wordt getracht hen te activeren en hen te ontspannen. Het is dan ook in dit kader dat men aan mij de vraag stelde of ik niet eens een voordracht wilde komen geven.

Aan de grens tijdens W.O.II

HOE ZIJN ZE JUIST BIJ JOU TERECHTGEKOMEN?

Ik kreeg de vraag van Louis die samen met mij in de Heemkundige kring van Essen zit. Zijn beide ouders verblijven in het rusthuis Beukenhof en Louis werkt op vrijwillige basis mee aan de animatie voor de oudjes. Hij wist dat ik bij de Algemene Administratie van Douane en Accijnzen werkte en regelmatig voordrachten gaf en vroeg me om ook voor hen eens een voordracht te komen geven. Uiteraard ging ik hier graag op in.

WAT HEEFT AL DAT GEREMINISCEER TE MAKEN MET HET D&A-MUSEUM?

De residenten in Beukenhof zijn gemiddeld een eind in de tachtig en licht dementerend. Veel van hen zijn geboren en getogen in de grensstreek en zijn gedurende hun jeugd en hun latere leven regelmatig in aanraking gekomen met het fenomeen smokkel en de daarbij horende smokkelaars en/of douaniers. In dat kader werd er dan aan mij gevraagd om een voordracht te komen geven over smokkel omdat men via reminiscentie herinneringen terug naar boven tracht te brengen.

Het diende daarom niet te gaan over hedendaagse fraude, maar net handelen over de smokkel in de “goeie ouden tijd”. Zo kwamen ondermeer de botersmokkel, maar ook bijvoorbeeld de smokkel in alcohol en sluikstokerij, ruim aan bod.

In Kortrijk wisten onze collega's een sluikstokerij in beslag te nemen

HAD JE VOORWERPEN UIT HET MUSEUM MEEGEBRACHT?

Ik had voornamelijk voorwerpen bij die rechtstreeks verbonden waren aan de daarnet genoemde smokkel in de grensstreek, zoals: een melkkit met dubbele bodem, een metalen houder voor het smokkelen van alcohol rond de arm, enkele kraaienpoten en tot slot een hele hoop foto's die de grensstreek in al zijn facetten toonde.

VIEL ER EIGENLIJK SMOKKELVERHALEN TE RAPEN?

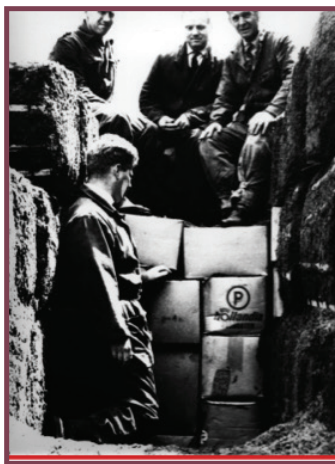
Het viel mij op dat de meesten in het begin zeer terughoudend waren. Zij hadden op het eerste zicht precies een beetje schrik van de mij, al zal dat waarschijnlijk wel met mijn uniform te maken hebben gehad. Pas nadat ik hen de geruststelling gaf dat de verhalen uit de tijd van de botersmokkel al lang verjaard zijn en ik zelf ook niet van de kwaadste ben, kwam men enigszins los. Je zag duidelijk dat de herkenbaarheid vaak groot was maar toegeven dat men zelf ook had gesmokkeld, zat er aanvankelijk niet helemaal in.

Douaniers in Hamont Achel die met de priem op zoek gaan naar verborgen waren in het hooi

Bedoeling bij zo'n reminiscentie-therapie is om de ouderlingen aan de praat te krijgen en zo herinneringen op te halen. Na en tijdje gingen er toch wel wat aarzelende vingers naar boven en durfden enkelen onder

hen schoorvoetend toegeven dat zij ook al wel eens hadden gesmokkeld. Zo vertelde een dame ons dat ze zelf regelmatig boter smokkelde met de fiets en een andere wist dan nog heel goed hoe ze de boter in de binnenkant van haar regenjas verstopte. Nog een andere Kalmthoutse dame wist te vertellen dat haar buurman in de tijd een sluikstokerij had. Zij herinnerde zich heel goed hoe op een bepaald tijdstip de douane daar was binnengevallen en dat er daar toen heftig geschoten werd. Een andere vrouw reageerde bij enkele foto's van douaniers dat haar man, een oud-collega van ons, zelf nog zo'n uniformen had gedragen. Jammer genoeg had zij geen straffe achtervolgingsverhalen te vertellen.

Kilo's roomboter uit Holland

IS DIT VOOR HERHALING VATBAAR?

Zelf vond ik dit enorm leuk om te doen. Ook had ik de indruk dat de meeste ouderen erg aandachtig luisterden en naar het einde toe ook enthousiast vragen stelden. De verpleging vertelde zelfs dat het lang geleden was dat men zo geïnteresseerd bleef luisteren naar een voordracht. Tot slot toonden de rusthuisbewoners ook veel interesse voor de werking van de douane vandaag, maar dat is gezien mijn opdracht om vooral herinneringen op te halen minder aan bod gekomen. Toen de begeleiding vroeg of ik hier in de toekomst nog eens een voordracht wil komen geven, aarzelde ik geen seconde om toe te zeggen!

Tekst: Bert Verhoeven
Foto's: Archief Museum

D&A IN DE GROOTE OORLOG

In het vorige D.A.-Museumnieuws kon u in het artikel van Cyriel Inghels lezen dat er vanaf het einde van de 19de eeuw een aantal richtlijnen werden gegeven aan de Belgische douaniers voor het geval ze aan de landsgrenzen zouden worden geconfronteerd met een oorlogsdreiging en/of het opduiken van vreemde militairen. Zo werden vanaf 1911 lokale douaniers, maar ook rijkswachters en boswachters op vraag van het Departement van Oorlog ingeschakeld in de zowat 300 wachtposten van de “Bewaking- en Inlichtingendienst aan de grenzen”. Tegen de zomer van 1914 waren de te nemen maatregelen zeer aan de orde.

EEN ONAFWENDBAAR CONFLICT?

Aan het waarom van de Eerste Wereldoorlog gaan we niet veel inkt verspillen. De grootmachten vonden in 1914 blijkbaar de tijd rijp om weer wat met elkaar te gaan bakkeleien en eens te meer werden onze gewesten daarbij het slagveld van Europa. De moordaanslag door een Bosnisch-Servische extremist op de niet eens populaire troonpretendent van de Oostenrijk-Hongaarse Dubbelmonarchie in de altijd woelige Balkan leidde tot een rampzalige escalatie. Deze tamelijk onbeduidende gebeurtenis werd door haviken in de belangrijkste Europese hoofdsteden immers aangegrepen om te komen tot een “korte, heilzame oorlog” op grote schaal die orde op zaken moest stellen in allerlei aanslepende kwesties. Niemand had echter in de gaten dat het zou uitlopen op de gruwelijkste slachtpartij in de toenmalige geschiedenis.

België was in 1914 een zeer dichtbevolkt land met 7,6 miljoen inwoners, een goed uitgebouwde infrastructuur en een bloeiende industrie en handel in vergelijking met buurlanden als Frankrijk en Nederland. Belangrijke economische polen waren de steenkool- en staalbekkens in Wallonië en de haven van Antwerpen. België werd gezien als een moderne staat, maar de breuklijnen op vlak van de ideologie, de ongelijke verdeling van de welvaart en de gelijkberechtiging van het Nederlands – toch de taal van de meerderheid van de bevolking – waren zeker vanaf 1900 belangrijke politieke thema's. De nationale twistpunten werden in de zomer van 1914 evenwel onverbidde lijn ingehaald door de internationale spanningen.

Wat het kleine België ook deed om buiten de strijd te blijven, niets bleek een noodlottige ontknoping te kunnen afwenden. Op 29 juli 1914, de dag na de oorlogsverklaring van Oostenrijk-Hongarije aan Servië, besliste de Belgische regering de drie jongste militieklassen opnieuw onder de wapens te roepen. De ultimatus en oorlogsverklaringen vielen in Europa als evenveel dominostenen en de leidende politici in ons land werden steeds ongeruster. België wilde dus aan iedereen, vriend en vijand, duidelijk maken dat ons landje de verdediging van haar grenzen ernstig nam. Jan-met-de-pet begon hier in feite pas laat rekening te houden met de internationale oorlogsdreiging. De Belgen hadden zich immers decennialang gekoesterd in de verplichte neutraliteit die hun nieuwbakken koninkrijkje in 1839 was opgelegd en ze ontwaakten slechts moeizaam uit hun lethargie.

Duitse troepen bij de invasie in augustus 1914. Heel wat Duitsers waren er van overtuigd dat ze door zelf tot actie over te gaan, de volgens hen reeds lang geplande overrompeling van hun jonge keizerrijk door andere grootmachten zouden kunnen voorkomen. Een toch wat paranoïde standpunt dat niet door historische bronnen wordt gestaafd.

In de nacht van 31 juli op 1 augustus luidden de stormklokken echter in het hele land, omdat de regering in de vooravond had besloten over te gaan tot een algemene mobilisatie van haar strijdkrachten. Er werden liefst negen bijkomende klassen opgeroepen. De champetters hadden hun handen vol met het ophangen van de affiches en het rondragen van de oproepingsbrieven. De klop op de deur zal door menig huisvader, zoon of broer op een stille vloek zijn onthaald. Bij de tramhaltes en in de stations was het van 's morgens vroeg een drukte van jewelste om de massa opnieuw opgeroepen militairen op hun bestemming te krijgen. Menig traantje werd weggepinkt, maar men hoopte dat het allemaal van korte duur zou zijn. Wist men veel dat de meesten hun moeders, vrouwen en/of kinderen in meer dan 4 jaar niet zouden terugzien...en dat waren dan nog de gelukkigen die levend en wel terugkeerden uit "de Grooten Oorlog".

RAPPELÉ SOUS LES DRAPEAUX

In het kader van 100 jaar uitbreken van de Eerste Wereldoorlog vinden we het gepast om aandacht te besteden aan de collega's die buiten hun wil terecht kwamen in deze mondiale tragedie en waarvan er enkele reeds in de eerste woelige oorlogsweken het hoogste offer zouden brengen.

Zij maakten indertijd deel uit van de Administratie van Directe Belastingen, Douane en Accijnzen. We hadden gehoopt te kunnen achterhalen hoeveel mensen daar in 1914 precies in dienst waren, maar dat is blijkbaar niet zo vanzelfsprekend. Het ging echter zeker om enkele duizenden douaniers en ambtenaren van de accijnzen. We weten ook niet hoeveel van hen onder de militiewetten vielen en dus in aanmerking kwamen voor mobilisatie in geval van oorlog. Aangezien er in totaal 15 lichtingen werden opgeroepen, beschikte men in België over een militair potentieel van meer dan 200.000 man. Bovendien meldden zich in een mum van tijd duizenden mannen aan als oorlogsvrijwilligers. Er zullen dus wel degelijk vele tientallen, zoniet honderden ambtenaren van Douane en Accijnzen - in principe jonger dan 36 jaar - hun uniform hebben moeten inruilen voor dit van het leger.

Bronnen waar we op kunnen terugvallen, zijn de bewaard gebleven personeelsdossiers. Het D&A -museum beheert momenteel zelf ruim 5.000 dienststaten, aangemaakt over een periode van ruim een eeuw en die afkomstig zijn van de gewestelijke directies en enkele controles in het Vlaamse landsgedeelte. Daarbij mogen we evenwel niet uit het oog verliezen dat het om een onvolledig bestand gaat aangezien wij van een aantal directies, waaronder Brussel, Luik en Bergen geen dossiers

ter beschikking hebben. Voor het overige gaat het niet om al de dossiers die indertijd zijn opgemaakt en zijn ook niet al de gegevens bekend of correct ingevuld. Een tweede relevant archiefbestand wordt gevormd door de dienststaten die vanuit de Centrale Administratie aan het Algemeen Rijksarchief werden overgemaakt. Dit aantal ligt beduidend hoger, maar ze zijn nog maar gedeeltelijk ontsloten. Onze medewerkers hebben evenwel ruim 7.000 van deze dossiers in het ARA in een *database* opgenomen. Deze twee gegevensbanken vullen elkaar aan en de combinatie ervan levert ons mogelijk toch een representatief staal op.

Een doorlichting van de reeds ontsloten personeelsdossiers van D&A gaf alvast een zevental namen van gesneuvelde ambtenaren voor de eerste oorlogsmaand. Het gaat daarbij om vijf douaniers uit Vlaanderen en twee uit Wallonië. Zij hadden alle zeven hun legerdienst volbracht of zelfs als beroepsvrijwilliger in het leger gezeten. Vier van de Vlamingen waren daar tot korporaal bevorderd, maar dat is misschien niet zo verwonderlijk aangezien ze konden lezen en schrijven en zich tevens – niet onbelangrijk in die tijd – goed konden behelpen in het Frans. Deze vaardigheden waren lang niet zo vanzelfsprekend *anno 1914*. Verder waren ze eigenlijk alle zeven relatief kort voor het uitbreken van de wereldoorlog toegetreden tot het korps douaniers. Deze vaststellingen gelden trouwens voor het gros van de tijdens WO I gesneuvelde ambtenaren van onze administratie die we tot dusver hebben teruggevonden. Op dit ogenblik hebben we reeds een 40-tal namen opgelijst, maar – zoals reeds gezegd – ontbreekt nog heel wat informatie en is er bijkomend onderzoek nodig.

DODELIJKE DOMINO

De grootschalige mobilisatie verliep vrij vlot en de meeste soldaten hadden tegen de avond van 1 augustus hun respectievelijke verzamelplaatsen vervoegd. Daarbij werden de garnizoensteden echter wel overrompeld. De militaire overheid kon op zo'n korte tijd onmogelijk in voldoende voedsel en logies voorzien en er moest danig worden geïmproviseerd. Scholen, kloosters en fabriekshallen kregen honderden reservisten over de vloer. Anderen kwamen terecht bij particulieren. De burgerbevolking sprong overigens vaak bij om «onze jongens» verder te helpen.

Op die dramatische 1ste augustus 1914 verscheen overigens ook een Koninklijk Besluit waarin werd bepaald dat: "...de agenten en aangestelden van Waters en Bossen, evenals de geüniformeerde douaniers voortaal deel zullen uitmaken van het leger". Het is niet duidelijk in hoeverre dit besluit

in de praktijk werd gebracht of welke impact het heeft gehad. De rangen van Douane en Accijnzen werden sowieso al behoorlijk uitgedund door het vertrek van de vele gemobiliseerde, jongere ambtenaren.

Soldaten van *Kaiser* Wilhelm II trokken op 2 augustus het weerloze Luxemburg binnen. Dit gebeurde onder het valse voorwendsel dat het Franse leger aan een opmars tegen Duitsland was begonnen. Het reeds lang en minutieus uitgewerkte aanvalsplan van het Duitse opperbevel was simpel: massaal opmarcheren door het Groothertogdom en België, waardoor de sterke fortificaties aan de Frans-Duitse grens werden omzeild, en dan met een brede zwaai binnendringen in het noordoosten van Frankrijk, inclusief Parijs. De Franse legerkorpsen zouden daarbij in de tang genomen worden en uitgeschakeld. De Duitse generale staf voorzag de nederlaag van hun aartsvijand binnen 39 dagen na het begin van de campagne. Een snelle, klinkende overwinning in West-Europa zou de Duitsers de gelegenheid bieden om later ongestoord af te rekenen met de reusachtige strijdmacht van die andere rivaal, de Russische Tsaar. Deze laatste zou volgens de verwachtingen veel meer tijd nodig hebben om zich klaar te maken voor een confrontatie.

Duitsland wilde absoluut een kostbare, aanslepende oorlog op twee fronten vermijden, maar het zou helemaal anders uitdraaien. Onder meer omdat het Verenigd Koninkrijk, destijds net als Pruisen één van de garanten voor de Belgische neutraliteit, zich ertoe verbond ons land ingeval van nood bij te staan. Een nobele intentie, maar natuurlijk niet helemaal gespeend van eigenbelang. De Britten worden altijd tamelijk nerveus als één van hun continentale rivalen de rivierendelta en de belangrijke havens in de Lage Landen in handen dreigden te krijgen en in 1914 was het niet anders. Bovendien waren ze niet te spreken over de gloednieuwe oorlogsvloot die door Wilhelm II in een mum van tijd uit de grond was gestampt. Dit en de koloniale ambities van het jonge Duitse keizerrijk konden immers een ernstige bedreiging gaan vormen voor het *British Empire*, dat op dat moment een derde van de wereldbol omvatte. De Britten vonden trouwens een aloude rivaal als bondgenoot. De Fransen hadden naast de bescherming van hun eigen aanzienlijke koloniale bezittingen immers nog een eitje te pellen met het Duitse rijk. De smadelijke nederlaag van 1870-71 was in Parijs lang niet verteerd. Alle grootmachten dachten het grote gelijk aan hun kant te hebben. Alle grootmachten maakten kapitale inschattingsfouten. Alle grootmachten stonden blijkbaar te trappelen om elkaar te lijf te gaan en wij zaten er – weer eens - middenin.

Voor al de Duitsers stonden onder een enorme tijdsdruk. Eens hun gigantische mobilisatie- en opmarsplan onherroepelijk in gang was gezet, moest het tot

in de puntjes worden uitgevoerd, wilde men Fransen en Britten uitschakelen voor de Russische beer zich kon gaan roeren. Om het allemaal een schijn van fatsoen te geven, verzocht de Duitse ambassadeur de Belgische regering op 2 augustus rond 7 uur 's avonds vrije doorgang te verlenen aan de *Kaiserliche Armee* op weg naar Frankrijk. De Duitsers gingen er trouwens vanuit dat de Belgische neutraliteit en eventuele militaire tegenstand verwaarloosbare formaliteiten zouden zijn. De Belgen op hun beurt waren verbijsterd dat hun grote Oosterbuur - en zeer belangrijke handelspartner - tot een dergelijke, regelrechte chantage wilde overgaan. Na een koortsachtige nacht verwierp de regering evenwel het ultimatum en ze verklaarde vastbesloten *“zich met alle haar ten dienste staande middelen tegen iedere aanval op haar rechten te weer te zullen stellen”*.

De onverwachte en hardnekkige tegenstand van het kleine België zou in de volgende, cruciale weken voor de Duitsers nogal wat roet in het eten gooien. Toch was het verouderde Belgische leger in feite totaal niet voorbereid op haar taak. Het kon iets meer dan 200.000 man opstellen door 15 militieklassen op te roepen en ook de rijkswacht volledig in te schakelen. De troepen voor de mobiele strijdmacht, het zogenaamde veldleger, werden ingedeeld in zes legerdivisies of -afdelingen en één cavaleriedivisie. De al wat oudere gemobiliseerde soldaten kwamen terecht bij de vestingtroepen in de drie fortengordels, rond Luik, Namen en Antwerpen. Om een idee te geven van de krachtsverhoudingen volstaat het te vermelden dat alleen al het enorme Duitse 1ste Leger van kolonel-generaal von Kluck bijna 300.000 soldaten telde, en dat was nog maar één van de vijf legers die voorzien waren voor de brede zwaaibeweging door België, Luxemburg en Noord-Frankrijk. Bovendien waren de training, de uitrusting en het kader van het Belgische leger volkomen ontoereikend. Heel wat gemobiliseerde reservisten beschikten bijvoorbeeld amper over een degelijk uniform, laat staan een bruikbaar wapen. Er zat in feite niks anders op dan te trachten stand te houden tot er buitenlandse hulp kwam opdagen.

Het Belgische opperbevel besliste nog op 3 augustus dat twee legerdivisies samen met de garnizoenen van de Waalse vestingsteden Luik en Namen *“tot het bittere einde”* de Duitse opmars moesten afremmen. De vier overige infanterieafdelingen dienden ondertussen posities in te nemen achter de linie van de Gete, een riviertje dat al vaker een bufferrol had gespeeld voor krijgsbenden in de Lage Landen. Het voordeel van deze Gete-stelling, ruwweg te situeren tussen Diest en Geldenaken, was dat het zowel de hoofdstad Brussel als opmarsroutes voor mogelijke bondgenoten beschermde, terwijl de Waalse vestingsteden en het Nationaal Bolwerk Antwerpen eveneens binnen bereik bleven. De havenstad Antwerpen was al langer naar voor geschoven als danig versterkte uitvalsbasis waar

het veldleger indien nodig op kon terugvallen en waar men op hulp kon wachten. De betrokken eenheden organiseerden de verdediging van hun sector aan de Gete. Er werden stellingen uitgegraven, het schootsterrein werd vrijgemaakt en er werden verschillende voorposten ingericht. De enige Belgische cavaleriedivisie concentreerde zich aanvankelijk rond Waver, maar omwille van hun hogere mobiliteit werden de eskadrons van de ruitery en de begeleidende Karabiniers-wielrijders, geregeld ver op patrouille uitgestuurd en/of snel verplaatst naar bedreigde sectoren.

INVASIE

In de ochtend van 4 augustus 1914 trok een speciaal Duits aanvalskorps op zes verschillende plaatsen de toenmalige Belgische grens over vanuit Aken, Eupen en Malmédy, waardoor een oorlog onvermijdelijk werd.

Hoe de Belgische douaniers aan de Oostgrens reageerden op die brutale inval is niet goed gedocumenteerd, maar zij waren beroepshalve uiteraard wel bij de eersten om met de Duitse opmars te worden geconfronteerd. In "Een Bloem in het Geweer" van Gaston Durnez geeft Alfons Lovenberg, een 15-jarige inwoner van Gemmenich, aan dat de lokale ontvanger van de douane wel degelijk een naderende troep Duitse cavaleristen luidkeels wees op het feit dat ze zich bevonden op Belgisch grondgebied en dat dit dus een schending van onze neutraliteit inhield. Eén van de ruiters zou daarbij met zijn sabel hebben uitgehaald, waarbij de plichtsbewuste douanier waarschijnlijk – en gelukkig maar – enkel in zijn eer werd getroffen.

Deze voorhoede van het oppermachtige, keizerlijke leger kreeg als taak om tussen Verviers en de grens met het neutrale Nederland snel op te marcheren naar de vestingstad Luik. De "Cité Ardente" vormde immers een eerste belangrijk wegenknooppunt bij de opmars naar Frankrijk. De Belgische militaire voorposten beten echter fel van zich af, zeker nadat er verhalen begonnen door te sijpelen over gruweldaden die door Duitse soldaten werden aangericht in de plaatsen die toevallig op hun route lagen. In het stadje Visé, bijvoorbeeld, ontdekten de Duitsers dat de geviseerde Maasovergang was opgeblazen en bovendien werden ze bestookt door Belgische artillerie van de fortengordel rond Luik. Om hun woede over deze onverwachte tegenstand af te reageren, werden tientallen burgers door de Duitsers neer gekogeld of gedeporteerd en hele wijken platgebrand. Blinde of doelbewuste terreur? In ieder geval slechts één oorlogsmisdaad in een lange rij.

Omwille van de grove schending van haar neutraliteit riep België nog dezelfde dag de hulp in van Frankrijk, Engeland en Rusland. Deze

bondgenoten zouden aanvankelijk evenwel andere katten te geselen krijgen omdat ze de Duitse oorlogsmachine danig hadden onderschat.

TOMBÉ À L'ENNEMI

De hevige strijd rond de vesting Luik zou minstens één douanier het leven kosten, maar niet vooraleer hij dagenlang onder vuur had gelegen. De 3de Legerafdeling werd bij Luik opgesteld, maar daar begon het snel behoorlijk fout te lopen. De Duitse generaal Ludendorff, een ijzervreter in hart en nieren, was er op 7 augustus immers in geslaagd de stad Luik en haar oude citadel bij verrassing in te nemen. De forten rondom bleven echter hardnekkig weerstand bieden. Vijandelijke troepenverplaatsingen werden regelmatig onder vuur genomen door de Belgische vestingartillerie en de Duitsers verloren meer tijd en manschappen dan hen lief was. Ze zagen zich genoodzaakt hun zwaarste belegeringsartillerie aan te voeren. Tegen deze stalen monsters, kanonnen met kalibers tot 420 mm, was werkelijk géén kruid gewassen en het zou slechts een kwestie van tijd zijn eer de vesting bezweek. De plaatscommandant, luitenant-generaal Leman, kreeg dat eveneens in de gaten en hij besloot zijn 3de Legerafdeling te laten terugtrekken naar de posities van het veldleger aan de Gete, in plaats van ze op te offeren voor een vrijwel hopeloze zaak.

In de buurt van het drielandenpunt bij Gemmenich werd in 2011 een monument geplaatst dat is gemaakt met samengeperst oorlogsschroot afkomstig van alle betrokken partijen. Het vormt de eerste etappe van een "Via Dolorosa", een lijdensweg die in augustus 1914 begon in dit prachtige maar omstreden grensgebied en die drie maanden later hopeloos zou vastlopen in de onder water gezette IJzervlakte rond Diksmuide (foto Bert Verhoeven)

Na slechts één week oorlog was de militaire situatie van België verre van rooskleurig. Terwijl de zware Duitse artillerie korte metten probeerde te maken met de overgebleven, stugge verdedigers van de Vesting Luik bleven vooruitgeschoven groepen cavaleristen en jagers te voet de Belgische posities aan de Gete aftasten. Regelmatig botsten patrouilles van beide legers op elkaar wat resulteerde in korte, maar vinnige schermutselingen.

Bij het stadje Halen kwam het op 12 augustus tot een grootschalig treffen toen twee Duitse cavaleriedivisies in de ochtend de Gete-linie probeerden te doorbreken met het oog op het uitvoeren van omvangrijke verkenningen tot diep in de Belgische achterhoede. Het liep echter uit op een fikse bloedneus voor de trotse Duitse ruitery. Ook de Belgen, vooral infanteristen van de inderhaast toegesnelde 4e Gemengde Brigade, leden ernstige verliezen. Halen werd een moeizaam bevochten en holle overwinning voor het Belgische leger. Bij de naar schatting 170 gesneuvelden aan onze zijde vond men overigens minstens één douanier, **Maurice Claerman** die diende in het 4de Linierement. Zijn regiment alleen al verloor ruim honderd doden en enkele honderden gewonden tijdens de “Slag der Zilveren Helmen” zoals het treffen al snel werd aangeduid. Deze bijnaam vond haar oorsprong in de tientallen fonkelende hoofddeksels die waren achtergebleven op het slagveld nadat de Duitse regimenten dragonders, kurassiers en Uhlanen tevergeefs storm hadden gelopen tegen de Belgische posities. De verwijzing naar de roemrijke “Slag der Gulden Sporen” uit 1302 was natuurlijk meegenomen voor het moreel van de troepen van Vlaamse origine en dat was waarschijnlijk wel nodig in een door Franstaligen gedomineerd leger en officierenkorps.

Maurice Claerman werd geboren te Gent op 2 juni 1886. Tijdens zijn legerdienst behoorde hij tot de lichte van 1906 en hij bracht het tot korporaal. Maurice trad in januari 1912 toe tot de douane. Zijn eerste standplaats was Wildert, een grenspost van de controle Kapellen. Maurice vroeg evenwel in december 1912 zijn overplaatsing naar Antwerpen door middel van een brief van de bekende Antwerpse volksvertegenwoordiger Frans Van Cauwelaert. Deze overplaatsing werd aanvankelijk door de toenmalige gewestelijk directeur geweigerd met de reden “dat vele zijner ambtgenoten meer jaren dienst hebbende en even verdienstelijk als de heer Claerman hetzelfde voordeel vragen”. Toch heeft de steun uit politieke hoek blijkbaar een flinke duw in de rug gegeven, want Maurice kon reeds op 1 april 1913 in het Entrepot in Antwerpen beginnen. Maurice was nog vrijgezel toen hij op zijn *Feuille de Signalement* werd geboekstaafd als “*Mort au champ d'honneur à Haelen*”. Zijn 4de Linierement had bij de mobilisatie Brugge als garnizoensstad en hij moest zich daar dus aanmelden. Hij kreeg er ook weer zijn korporaalstrepen. Het regiment werd zoals gebruikelijk ont dubbeld en met het aldus gevormde

24ste Linieregiment ging het 4de deel uitmaken van de 4de Gemengde Brigade in de 1ste Legerdivisie. Maurice moet met zijn 28 jaar wel iets ouder geweest zijn dan het gros van de mannen in zijn regiment, dat immers werd aangevuld met de lichten tussen 1909 en 1914. De brigade werd met de trein naar Tienen overgebracht, waar ze op de dag van de Duitse inval aankwamen. Op 10 augustus betreurde de 4de Brigade haar eerste doden bij een artilleriebeschieting. Zij bevonden zich nog steeds in de regio Tienen op het moment dat de Duitsers op 12 augustus via Halen de posities van de Belgische cavaleriedivisie zwaar onder druk gingen zetten. De 4de Gemengde Brigade werd snel verzameld rond Sint-Margriet-Houtem en er werden ruim 3.200 militairen op mars gezet. De piotten stapten - natuurlijk zonder veel training - zo'n 16 kilometer onder een loodzware zomerzon. Die dag werd in Ukkel overigens 26° C genoteerd, maar de temperatuur liep plaatselijk zeker hoger op. Het werd dus zweten en afzien in hun donkerblauwe uniformjassen en de dorst werd een echte kwelling. Maurice maakte vermoedelijk deel uit van de 4de compagnie van het eerste bataljon van het 4de Linie en zij vormden de voorhoede van de hoofdc colonne. De losse linie van Belgische Lansiers en Karabiniers-wielrijders begon overigens flink te wankelen op het moment dat de eerste, uitgeputte infanteristen rond 14.15u ten zuidwesten van Halen verschenen. Maurice en zijn strijdmakkers zagen nog net de laatste van de onbesuisde Duitse ruiteraanvallen mislukken.

De vuurdoop voor het gros van de 4de Gemengde Brigade had eigenlijk niet ongunstiger kunnen verlopen. Zo hadden de ingezette compagnies al zeker een nefast gebrek aan omkadering. In het bataljon van Maurice Claerman ontbrak één derde van het organiek voorziene aantal officieren. Ondanks de vermoeidheid door de geforceerde mars was er geen tijd voor een adempauze of een degelijke verkenning. De Belgische infanteristen werden zonder bruikbare inlichtingen door oververhitte stafofficieren meteen in de strijd geworpen en ze kregen opdracht om Halen te heroveren! Niet bepaald realistisch aangezien goedgetrainde Duitse Jäger en afgestegen Leibhusaren zich massaal begonnen te ontplooien voor een nieuwe actie. Bovendien maakten de officieren en manschappen van de Belgische cavaleriedivisie zich nogal haastig uit de voeten toen ze de versterkingen zagen verschijnen. Dit belette niet dat de 4de Gemengde Brigade aan de aartsmoeilijke opdracht begon. Het bataljon van Maurice vorderde in tirailleurslinie door de velden, maar bij het gehucht Velpen kwamen ze terecht in het vijandelijke kruisvuur - onder andere door verdekt opgestelde mitrailleurs van de Duitse Garde - en de Belgische soldaten leden zelf zware verliezen. Bovendien nam ook de Duitse artillerie hen op de korrel. Toen ze een voor een hun officieren zagen sneuvelen of gewond afvoeren, kozen dus ook nogal wat piotten van de 4de Brigade het zekere voor het onzekere...en wie kon het hen kwalijk nemen?! Het opduiken van de Belgische infanteristen had de aangeslagen bevelhebber van de Duitse cavaleriedivisies intussen echter wel de aftocht doen blazen.

Maurice Claerman was één van de mannen die dodelijk werden geraakt bij Velpen en hij rust enkele honderden meter verderop nog steeds tussen tientallen strijdmakkers in graf 109 op de militaire begraafplaats.

Maurice Claerman ligt in het tweede graf van links op de voorste rij, met vlak naast hem één van de gesneuvelden met de hoogste rang aan Belgische zijde, een majoor van het 4de Lansiers. Deze foto werd precies 100 jaar na zijn dood gemaakt (foto Francis Huijbrechts)

Na de paniek over de Duitse uitbraakpoging bij Halen volgden er een aantal verschuivingen aan het kwetsbare Belgische front. Er ging ondermeer extra aandacht naar het Demerstadje Aarschot. Daar probeerde de Duitse cavalerie immers de Belgische posities te omzeilen. De vijand hoopte mogelijk een terugtocht van de Belgen naar Antwerpen de pas af te snijden. Binnen de omvangrijke Versterkte Vesting Antwerpen bevonden zich de belangrijkste militaire voorraden en arsenalen.

Op 15 augustus 1914 werd via de controleurs meegedeeld aan «*de luitenanten, de onderluitenanten, brigadiers, onderbrigadiers en aangestelden der douane onder hun orders dat, wanneer de douaneposten aan de grens dreigden bezet te worden door de vijand, zij zich met de rijkswacht en het leger moesten terugtrekken, liever dan zich ten dienste te stellen van de*

overweldigend». De andere functionarissen moesten wel op post blijven. Het is niet duidelijk in hoeverre deze richtlijn in de praktijk werd opgevolgd.

Intussen liep de hardnekkige verdediging van de fortengordel rond Luik op z'n einde. We focussen daarbij op het Fort Loncin. Dit was één van de twaalf forten die in beton en voorzien van de nodige pantserkoepels en geschut waren opgetrokken rond de strategische stad aan de Maas. Fort Loncin was gebouwd in 1888 en bevond zich op een zevental kilometer van het stadscentrum, bij de belangrijke uitvalsweg richting Brussel. De bezetting van het fort bestond toen uit 350 artilleristen en 180 infanteristen. De militairen uit de eerste categorie konden de ruime omgeving onder vuur nemen – dat hebben de Duitse troepen de eerste dagen wel degelijk ondervonden – en de infanteristen stonden in voor de nabije verdediging van de positie.

Een mannequin in het uniform van een Belgische artillerist uit WO I zoals deze staat opgesteld in het kleine museum bij Fort Loncin (foto Francis Huijbrechts)

Net zoals de andere vrij recente bolwerken in België werden de Luikse forten eind 19de eeuw onneembaar geacht. Tegen de moderne en zware stukken geschut die de Duitsers in 1914 konden inzetten, was evenwel geen kruid gewassen. Op 15 augustus 1914 opende een 420mm kanon, dat overigens met veel moeite was aangevoerd, het vuur op het Fort van Loncin. Deze stalen monsters slingerden granaten van 800 kg van 8 of 9 kilometer ver naar het doel. De impact van één dergelijk projectiel kon vergeleken worden met deze van een trein met vier wagons aan 90 km per uur. Het ongewapende beton in de Belgische forten was daar niet lang tegen bestand. De omstandigheden in de vestingwerken – totaal afgesloten van de buitenwereld – moeten penibel geweest zijn. De enorme mokerslagen veroorzaakten grote schade, stofwolken en giftige dampen. Verlichting- en verluchtingsystemen werden beschadigd of vielen helemaal uit en de vestingtroepen moesten hun toevlucht nemen tot petroleum- of acetyleenlampjes. Toch belette dit niet dat de Belgische artilleristen bleven zwoegen aan hun eigen stukken, waarmee ze evenwel niet de zwaarste Duitse kanonnen konden raken. Het 25ste schot van het 420 mm kanon naar Loncin maakte abrupt een einde aan de hardnekkige weerstand. Het was immers een voltreffer op de munitiekamer. Bij de resulterende explosie kwamen in één klap 150 Belgische soldaten om het leven en het fort werd tot een ruïne herleid. Plaatscommandant Leman die zich op dat ogenblik in het fort bevond, raakte bewusteloos door de ontploffing maar overleefde het wel. De generaal werd gewond van onder

het puin gehaald en door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt. Douanier Emile Vandelaer had evenwel minder geluk.

Emile Alphonse Vandelaer was afkomstig uit Limburg. Hij werd in Bilzen geboren op 21 september 1888. Hij meldde zich in 1906 als beroepsvrijwilliger in het leger en werd er soldaat 2de klasse en trompetter. Hij trad op 29 maart 1911 in dienst bij onze administratie. Aanvankelijk werkte préposé Vandelaer te Veldwezelt (controle Lanaken). Vervolgens wordt Bocholt op zijn dienststaat vermeld, maar hij zou tevens korte tijd zijn gedetacheerd naar De Tromp, een grenspost tussen Hulst en Stekene in Oost-Vlaanderen. Eind augustus 1912 werd Emile naar Weelde (controle Turnhout) overgeplaatst. Hij huwde na zijn indiensttreding overigens met Jeanne Hélène Penneman, afkomstig uit De Klinge. Zij was een naaister en kreeg in september 1913 de officiële toelating om dat beroep uit te oefenen als echtgenote van een douanier. In februari 1914 werd hun dochtertje Jeanne Marie in Weelde geboren. Emile werd in augustus 1914 opgeroepen, kwam als kanonnier tweede klasse in de Versterkte Plaats Luik terecht en werd dus één van de honderden slachtoffers bij het drama te Loncin. Zijn stoffelijk overschot ligt trouwens nog steeds begraven onder de resten van het fort.

In de voormiddag van 16 augustus hesen de laatste forten van Luik de witte vlag. De ouverture van het drama dat ruim vier jaar zou duren was daarmee afgelopen.

Nog steeds een beklievende site: de enorme puinhoop – met massagraf – in het ontplofte centrale gedeelte van het Fort Van Loncin bij Luik (foto Bert Verhoeven)

Bronnen

Personeelsdossiers:

- Maurice Claerman (DC D&Amuseum A10)
- Emile Vandelaer (DC D&Amuseum A60)

Publicaties:

- Lampaert R., 1914: De Inval, België tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1994, Uitgeverij De Krijger
- Brabers, J. en Lemmens R., Luik, Augustus 1914, zoektocht naar een vergeten slag, Uitgeverij Aspekt, 2009
- Vanthuyne H.J., Halen zonder glans en gloria, 1984
- Vanthuyne H.J., Slag der Zilveren Helmen, Halen 12 Augustus 1914, deel 3 Het meestal miskende aandeel van het 1de en 24ste Linieregiment in het gevecht bij Halen op 12 augustus 1914, 1987
- Hellinx J., 4 Augustus 1914: Uhlanen over de grens, uit De Schakel, 1984

Websites:

www.inflandersfields.be/nl/kenniscentrum
<http://www.bel-memorial.org>
<http://gw.geneanet.org/jlenaerts?lang=nl;pz=emiel+mathieu+lucien;nz=lenaerts;ocz=0;p=jeanne+marie;n=vandelaer>